

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΤΑ ΔΙΔΑΓΜΑΤΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΥΣΗΣ ΦΥΣΕΩΣ

Ἄξια πολλοῦ λόγου εἶναι τὰ διδάγματα τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων περὶ τῶν ἐπιδράσεων τῆς περιβαλλούσης φύσεως, τῶν ἰδιορρυθμιῶν τοῦ ἐδάφους, τοῦ κλίματος, τοῦ καιροῦ, τῶν ἀνέμων καὶ τῶν ὑδάτων καὶ τῶν ἄλλων συναφῶν ὄρων ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ λαοῦ ἐκάστης χώρας.

* * *

Ὁ ΗΣΙΟΔΟΣ (π. 800 π.Χ.) διδάσκει ὅτι αἱ ὄραι τοῦ ἔτους ἀσκοῦσιν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν διάθεσιν καὶ τὴν δραστηριότητα καὶ τὴν πρὸς ἐργασίαν ἔφεσιν καὶ ἰκανότητα τῶν ἀνθρώπων.

Τὰ κατὰ τὸ θέρος καύματα γενικώτερον τὰς μὲν γυναῖκας ἐκθηλύνουσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, τοὺς δὲ ἀνδρας καθιστῶσιν ἀδυνατωτάτους καὶ ἥττον ἰκανοὺς πρὸς ἐργασίαν ¹.

* * *

Ὁ ΗΡΟΔΟΤΟΣ (484 – 424 π.Χ.) εἰσάγει τὸν Κύρον παραινοῦντα τοὺς Πέρσας καὶ ὑπομιμνήσκοντα εἰς αὐ-

1. ΗΣΙΟΔΟΥ, Ἔργα καὶ Ἡμέραι, στ. 575 κ. ἐξ. 584 κ. ἐξ.— Πρβλ. Ed. T. A. SINCLAIR, London 1932.— Πρβλ. καὶ νεωτ. ἔκδ. Texte établi et traduit par PAUL MAZON, Coll. G. BUDÉ, Paris. Les Belles Lettres 1951 ⁴.

τούς ὅτι « φιλέειν γὰρ ἔκ τῶν μαλακῶν χώρων μαλακοὺς ἄνδρας γίνεσθαι οὐ γάρ τι τῆς αὐτῆς γῆς εἶναι καρπὸν τε θωμαστὸν φύειν καὶ ἄνδρας ἀγαθοὺς τὰ πολέμια »¹.

Ἡ πεδιάς, δηλαδή, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ὁ μαλακὸς χώρος συμβαίνει νὰ συντελῆ εἰς τὸ νὰ καθιστῶνται οἱ ἄνθρωποι μαλακοί, ὡς ἐκ τούτου δὲ νὰ περιπίπτωσιν εἰς κίνδυνον ὑποδουλώσεως τοσούτω μᾶλλον, καθόσον ἡ χώρα προσελκύει τὰ ὄμματα τῶν πέριξ οἰκούντων δυνατωτέρων τῶν ἐξωθουμένων πάλιν ὑπὸ τῆς φύσεως τῆς χώρας αὐτῶν πρὸς κατακτήσεις.

Ἡ τραχεῖα χώρα—τρηχέα—λυπρὴ—καθιστᾷ τοὺς ἄνδρας ἀγαθοὺς τὰ πολέμια καὶ ἀρχικοὺς—ἀρξοντας—καὶ παρωθεῖ πρὸς ἐπέκτασιν εἰς γύρω εὐφύρους χώρας καὶ ὑποδούλωσιν τῶν λαῶν αὐτῶν.

Ἡ ποιότης τοῦ ἐδάφους, κατὰ ταῦτα, ριπίζει ὡς κίνητρον ἢ χαλαρώνει τὴν φύσιν τοῦ λαοῦ πάσης χώρας, ὅπωςδῆποτε δὲ αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνδυάζῃ παραγωγὴν προϊόντων ἅμα δὲ καὶ ἀγαθῶν ἀνδρῶν, καὶ τοιοῦτοι εἶναι κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν τότε ἀντίληψιν οἱ πολεμικοὶ καὶ ἀρχικοί.

Ὁ Ἡρόδοτος ὁμολογεῖ ὅτι καθορίζονται περαιτέρω αἱ χώραι ὑπὸ τοῦ κλίματος καὶ διαφέρουσιν αἱ ὑπὸ τοῦ ψυχροῦ καὶ ὑγροῦ πιεζόμεναι ἀπὸ τῶν διεπομένων ὑπὸ τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ἀρχμώδους², καλλίστη δὲ χώρα εἶναι ἡ ἀπηλλαγμένη τῶν ἀκροτήτων τούτων, ὡς λ.χ. εἶναι ἡ Ἰωνία.

1. ΗΡΟΔΟΤΟΥ, Ἱστοριῶν, IX, 122.— Πρβλ. Ed. et trad. par PH. E. LEGRAND, Coll. G. BUDÉ, Paris. Les Belles Lettres 1954.— Πρβλ. καὶ ἔκδ. ὑπὸ CAROLUS HUDE, Oxonii 1955.— Πρβλ. καὶ Γερμαν. μετάφρ. ὑπὸ A. HORNEFFER, μετὰ σχολίων ὑπὸ H. W. HAUSSIG, Stuttgart 1955, Kröner.

2. ΗΡΟΔΟΤΟΥ, I. 142.

Ἐπὶ τούτοις ὁ Ἡρόδοτος παρέχει καὶ παρατηρήσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι συναφεῖς πρὸς συγχρόνους βιολογικὰς ἐπιστάσεις, αἵτινες πιστεύεται ὅτι τὸ πρῶτον σήμερον ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς Θεωρητικῆς Βιολογίας συντελοῦνται, ἐνῶ ἀποδεικνύεται, ὅτι εἶχον πραγματοποιηθῆ καὶ ἐρμηνευθῆ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου.

Οὕτω παραδίδει ὅτι τοῦ θείου ἢ πρόνοια, ἣτις εἶναι σοφῆ, ἔχει ὀρίσει τὰ κατὰ τοὺς ὑποπτέρους ὄφεις ἐν Ἀραβίᾳ οὕτως, ὥστε νὰ μὴ γεμίζῃ ἐξ αὐτῶν ἡ γῆ καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ εἶναι δυνατὸν αὐτόθι νὰ βιώσιν οἱ ἄνθρωποι¹.

1. ΗΡΟΔΟΤΟΥ, III, 108 κ. ἐξ. « Λέγουσι δὲ καὶ τόδε Ἀράβιοι, ὡς πᾶσα ἂν γῆ ἐπίπλατο τῶν ὄφίων τούτων, εἰ μὴ γίνεσθαι κατ' αὐτοὺς οἶόν τι κατὰ τὰς ἐχίδνας ἠπιστάμην γίνεσθαι. Καί κως τοῦ θείου ἢ πρόνοια, ὥσπερ καὶ οἶκός ἐστι, ἐοῦσα σοφῆ, ὅσα μὲν [γὰρ] ψυχὴν τε δειλὰ καὶ ἐδώδιμα, ταῦτα μὲν πάντα πολύγωνα πεποίηκε, ἵνα μὴ ἐπιλίπη κατεσθιόμενα, ὅσα δὲ σχέτλια καὶ ἀνηρά, ὀλιγόγωνα. Τοῦτο μὲν, ὅτι ὁ λαγὸς ὑπὸ παντὸς θηρεύεται θηρίου καὶ ὄρνιθος καὶ ἀνθρώπου, οὕτω δὴ τι πολύγονόν ἐστι ἐπικνίσκεται μούνον πάντων θηρίων, καὶ τὸ μὲν δασὺ τῶν τέκνων ἐν τῇ γαστρὶ, τὸ δὲ ψιλόν, τὸ δὲ ἄρτι ἐν τῆσι μήτρῃσι πλάσσεται, τὸ δὲ ἀναιρέεται. Τοῦτο μὲν δὴ τοιοῦτόν ἐστι, ἡ δὲ δὴ λέαινα, ἐὼν ἰσχυρότατον καὶ θρασύτατον, ἅπαξ ἐν τῷ βίῳ τίκτει ἐν τίκτουσα γὰρ συνεκβάλλει τῷ τέκνῳ τὰς μήτρας. Τὸ δὲ αἷτιον τούτου τόδε ἐστὶ· ἐπεὰν ὁ σκύμνος ἐν τῇ μητρὶ ἐὼν ἄρχηται διακινεόμενος, ὁ δὲ ἔχων ὄνυχας θηρίων πολλὸν πάντων ὀξυτάτους ἀμύσσει τὰς μήτρας, ἀξόμενός τε δὴ πολλῶ μᾶλλον ἐσικνέεται καταγράφων· πέλας τε δὴ ὁ τόκος ἐστὶ καὶ τὸ παράπαν λείπεται αὐτέων ὑγιᾶς οὐδέν. ὡς δὲ καὶ αἱ ἐχίδναι τε καὶ οἱ ἐν Ἀραβίῃσι ὑπόπτεροι ὄφεις, εἰ ἐγίνοντο ὡς ἡ φύσις αὐτοῖσι ὑπάρχει, οὐκ ἂν ἦν βιώσιμα ἀνθρώποισι· νῦν δ' ἐπεὰν θορνύωνται κατὰ ζεύγεα καὶ ἐν αὐτῇ ἢ ὁ ἔρσην τῇ ἐκποιήσι, ἀπιεμένου αὐτοῦ τὴν γονὴν ἢ θήλεα ἄπτεται τῆς δειρῆς καὶ ἐμφῦσα οὐκ ἀνιεῖ πρὶν [ἂν] διαφάγη. Ὁ μὲν δὴ ἔρσην ἀποθνήσκει τρόπῳ τῷ εἰρημένῳ, ἡ δὲ θήλεα τίσιν τοιήνδε ἀποτίνει τῷ ἔρσην τῷ γονεῖ τιμωρόντα ἔτι ἐν [τῇ] γαστρὶ ἐόντα τὰ τέκνα διεσθίει τὴν μητέρα, διαφαγόντα δὲ τὴν νηδὺν αὐτῆς οὕτω τὴν ἐκδυσιν ποιέεται. Οἱ δὲ ἄλλοι ὄφεις ἐόντες ἀνθρώπων οὐ δηλήμονες τίκτουσί τε ὦρ καὶ ἐκλέπουσι πολλόν τι χρῆμα τῶν τέ-

Περαιτέρω ὁ Ἡρόδοτος λέγει καὶ περὶ ἀρετῆς γῆς καὶ περὶ ἀγαθῆς γῆς. « Δοκέει δέ μοι οὐδ' ἀρετὴν εἶναί τις ἢ Λιβύη σπουδαίη ὥστε ἢ Ἀσίη ἢ Εὐρώπη παραβληθῆναι, πλὴν Κίνυπος μούνης· τὸ γὰρ δὴ αὐτὸ οὖνομα ἢ γῆ τῷ ποταμῷ ἔχει. αὕτη δὲ ὁμοίη τῇ ἀρίστη γέων Δήμητρος καρπὸν ἐκφέρειν οὐδὲ ἔοικε οὐδὲν τῇ ἄλλῃ Λιβύῃ· μελάγγαιός τε γὰρ ἐστὶ καὶ ἔπυδρος πίδαξι, καὶ οὔτε αὐχμοῦ φροντίζουσα οὐδὲν οὔτε ὄμβρον πλέω πιούσα δεδήληται· ὕεται γὰρ δὴ ταῦτα τῆς Λιβύης. τῶν δὲ ἐκφορίων τοῦ καρποῦ ταῦτα μέτρα τῇ Βαβυλωνίῃ γῆ κατίσταται. Ἀγαθὴ δὲ γῆ καὶ τὴν Εὐεσπερῖται νέμονται· ἐπ' ἑκατοστά γάρ, ἐπεὰν αὕτη ἑωυτῆς ἀριστα ἐνείκη, ἐκφέρει, ἢ δὲ ἐν τῇ Κίνυπι ἐπὶ τριηκόσια. ἔχει δὲ καὶ ἡ Κυρηναίη χώρα, ἑοῦσα ὑψηλοτάτη ταύτης τῆς Λιβύης τὴν οἱ νομάδες νέμονται, τρεῖς ὥρας ἐν ἑωυτῇ ἀξίας θώματος. πρῶτα μὲν γὰρ τὰ παραθάλασσια τῶν καρπῶν ὄργα ἀμᾶσθαί τε καὶ τρυγᾶσθαι· τούτων τε δὴ συγκεκομισμένων τὰ ὑπὲρ τῶν θαλάσσιδιων χώρων [τὰ μέσα] ὄργα συγκομίζεσθαι, τὰ βουνούς, καλέουσι » ¹.

Ὡσαύτως ὁ Ἡρόδοτος ἐξετάζει τὴν φύσιν τοῦ ποταμοῦ Νεῖλου ² καὶ τὰ κατ' ἀκολουθίαν πρὸς τὴν φύσιν ταύτην τοῦ ποταμοῦ ἀναπτυχθέντα παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις ἦθη καὶ τοὺς ἐπικρατήσαντας νόμους.

Οὕτως ὁ Ἡρόδοτος ἱστορεῖ πῶς ὁ ποταμὸς Νεῖλος ἀποτελεῖ τὸ ἄμεσον φυσικὸν περιβάλλον, ὅπερ ὑπάρχει ὡς δύνάμις ἀσκοῦσα μορφοποιὸν ἐπίδρασιν εἰς τοὺς Αἰγυπτίους, εἶναι οὕτως εἶπεῖν ὁ παιδαγωγὸς τῶν Αἰγυπτίων.

κνων. Αἱ μὲν γυν ἔχιδναι κατὰ πᾶσαν τὴν γῆν εἰσί, οἱ δὲ ὑπόπτεροι ἐόντες ἀθρόοι εἰσὶ ἐν τῇ Ἀραβίῃ καὶ οὐδαμῇ ἄλλῃ· κατὰ τοῦτο δοκέουσι πολλοὶ εἶναι».

1. ΗΡΟΔΟΤΟΥ, IV, 198 κ. ἐξ.

2. ΗΡΟΔΟΤΟΥ, II, 13 καὶ περαιτέρω 19. 22. 35. κ. ἄλλ.

« Τούτων ὧν περί οὐδενὸς οὐδὲν οἶός τε ἐγενόμην παραλαβεῖν [παρὰ] τῶν Αἰγυπτίων, ιστορέων αὐτοὺς ἦντινα δύναμιν ἔχει ὁ Νεῖλος τὰ ἔμπαλιν πεφυκέναι τῶν ἄλλων ποταμῶν » ¹.

Ὁ Νεῖλος μόνος ἐκ τῶν ποταμῶν δὲν ἀποπνέει αὔραν, διότι, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ὁ τόπος εἶναι θερμός, ἡ δὲ αὔρα πνέει συνήθως ἀπὸ τινος ψυχροῦ, ἐνῶ, ὡς εἶναι ἐπόμενον οὐδὲν πνέει ἀπὸ τοῦ τὰ μάλιστα θερμοῦ τόπου.

« Ταῦτά τε δὴ [τὰ λελεγμένα] βουλόμενος εἰδέναι ιστορέον καὶ ὅτι αὔρας ἀποπνεούσας μούνος πάντων ποταμῶν οὐ παρέχεται...

Τῆς αὔρης δὲ περί, ὅτι οὐκ ἀποπνέει ἀπὸ τοῦ Νείλου, τήνδε ἔχω γνώμην, ὡς κάρτα ἀπὸ θερμέων χωρέων οὐκ οἰκός ἐστι οὐδὲν ἀποπνέειν, αὔρη δὲ ἀπὸ ψυχροῦ τινος φιλέει πνέειν » ².

Ἡ δύναμις καὶ ἡ κοινωνικὴ ἐπίδρασις τοῦ Νείλου καταδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅλου ἀπόνου τρόπου τῆς κτήσεως τῶν ἀγαθῶν ὑπὸ τῶν πέριξ αὐτοῦ οἰκούντων.

« Οὔτοι ἀπονητότατα καρπὸν κομίζονται ἐκ γῆς τῶν τε ἄλλων ἀνθρώπων πάντων καὶ τῶν λοιπῶν Αἰγυπτίων, οἳ οὔτε ἀρότρῳ ἀναρρηγνύντες αὔλακας ἔχουσι πόνους οὔτε σκάλλοντες οὔτε ἄλλο ἐργαζόμενοι οὐδὲν τῶν ἄλλοι ἀνθρώποι περὶ λήιον πονέουσι, ἀλλ' ἐπεὰν σφι ὁ ποταμὸς αὐτόματος ἐπελθὼν ἄρση τὰς ἀρούρας, ἄρσας δὲ ἀπολίπη ὀπίσω, τότε σπείρας ἕκαστος τὴν ἐωυτοῦ ἄρουραν ἐσβάλλει ἐς αὐτὴν ὕς, ἐπεὰν δὲ καταπατήσῃ τῆσι ὕσιν τὸ σπέρμα, ἄμητον τὸ ἀπὸ τούτου μένει, ἀποδινήσας δὲ τῆσι ὕσιν τὸν σῖτον οὕτω κομίζεται » ³.

1. ΗΡΟΔΟΤΟΥ, ΙΙ, 19.

2. ΗΡΟΔΟΤΟΥ, ΙΙ, 19.— 27.

3. ΗΡΟΔΟΤΟΥ, ΙΙ, 14.

Ἐκ τῆς ἀλλοίης καὶ μοναδικῆς ταύτης φύσεως τοῦ ποταμοῦ Νείλου καὶ ἐκ τοῦ διαφόρου κλίματος διμορφώθησαν κατὰ μικρὸν παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις τὰ ἦθη καὶ ἐθεσπίσθησαν οἱ νόμοι καὶ ἀνεπτύχθη ἡ ὅλη ζωὴ ἐν Αἰγύπτῳ.

«Ἐρχομαι δὲ περὶ Αἰγύπτου μηκυνέων τὸν λόγον, ὅτι πλεῖστα θωμάσια ἔχει [ἢ ἡ ἄλλη πᾶσα χώρα] καὶ ἔργα λόγου μέζω παρέχεται πρὸς πᾶσαν [ἄλλην] χώραν· τούτων εἵνεκα πλέω περὶ αὐτῆς εἰρήσεται.

Αἰγύπτιοι ἅμα τῷ οὐρανῷ τῷ κατὰ σφέας εἶντι ἑτεροίῳ καὶ τῷ ποταμῷ φύσιν ἀλλοίην παρεχομένῳ ἢ οἱ ἄλλοι ποταμοί, τὰ πολλὰ πάντα ἔμπαλιν τοῖσι ἄλλοῖσι ἀνθρώποισι ἐστήσαντο ἢ θεά τε καὶ νόμους»¹.

* * *

Ὁ ΘΟΥΚΥΔΙΔΗΣ (π. 460 – 396 π.Χ.) ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ ἐδάφους καὶ τῆς θέσεως τῆς χώρας ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν θάλασσαν ἐρμηνεύει τὰς ἰδιορρυθμίας τοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ πνεύματος τῶν Ἀθηναίων καὶ τῶν Σπαρτιατῶν² καὶ τοὺς ἀνταγωνισμοὺς αὐτῶν.

Ἡ Ἀττικὴ ὡς λεπτόγεως καὶ πλησίον τῆς θαλάσσης κειμένη παρεῖχε ἀφετηρίαν πρὸς ἐπινοητικότητα καὶ τόλμην καὶ ἀποδημίαν καὶ πνευματικότητα, ἡ δὲ Σπάρτη εἰς συντηρητικότητα καὶ στενὸν σύνδεσμον πρὸς τὸ πάτριον

1. ΗΡΟΔΟΤΟΥ, II, 35.

2. ΘΟΥΚΥΔΙΔΟΥ, I, 70.— Πρβλ. καὶ I, 10. καὶ I, 142.— Πρβλ. Ἔκδ. HENRICUS STUART JONES, — JOHANNES ENOCH POWELL, Oxonii 1955.— Πρβλ. Éd. et trad. par J. DE ROMILLY, Coll. G. BUDÉ. Paris, Les Belles Lettres 1953.— Ὁμοίως Πρβλ. 4. ἔκδ. ὑπὸ O., LUSCHNAT, Leipzig 1954, *Bibl. Teubneriana*.

Πρβλ. καὶ WEIDAUER, K., *Thukydides und die Hippokratischen Schriften. Der Einfluss der Medizin auf Zielsetzung und Darstellungsweise des Geschichtswerks*. Diss. Heidelberg 1954.

ἔδαφος καὶ κινητικότητα πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν σωματικῶν δυνάμεων.

Ὁ Θουκυδίδης περαιτέρω θεωρεῖ καὶ τὰς οἰκονομικὰς καὶ κοινωνικὰς συνθήκας ὡς παράγοντας τῆς πολιτικῆς ἀνεξίξεως τῶν κατοίκων καὶ τῆς ὀργανώσεως καὶ τῶν μεταβολῶν τῶν πολιτειῶν.

* * *

Εἶναι εἰς πάντας γνωστοὶ οἱ ὕμνοι τῶν ποιητῶν, ἰδίᾳ μάλιστα τοῦ ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ (π. 480 – 406 π.Χ.) καὶ τοῦ ΠΙΝΔΑΡΟΥ (π. 518 – 446 π.Χ.) πρὸς τὴν ἁρμονίαν τῆς ἑλληνικῆς φύσεως καὶ τὴν αἰθριότητα τοῦ ἑλληνικοῦ οὐρανοῦ¹, ἃς ὁμολογοῦσι καὶ ἐξαίρουσιν ὡς ἀληθεῖς παράγοντας τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως.

* * *

Ὁ ΙΠΠΟΚΡΑΤΗΣ (π. 460 – 370 π.Χ.) παρέχει πολύτιμα καὶ θεμελιώδη διδάγματα περὶ τῶν ἐπιδράσεων, ἃς ἀσκεῖ τὸ φυσικὸν καθόλου περιβάλλον, ἤτοι ἡ τοποθεσία, ὁ διάφορος προσανατολισμὸς ἐκάστου τόπου, τὸ εἶδος τῶν πνεόντων ἀνέμων, αἱ καιρικαὶ μεταβολαὶ ἐν τῇ ἐναλλαγῇ τῶν ὥρῶν — ἐποχῶν — τοῦ ἔτους καὶ τὰ ὕδατα ἐπὶ τὴν ὑγείαν καθόλου καὶ

1. ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ, Μῆδεια 824. — ΠΙΝΔΑΡΟΥ, Πυθιονικ. Ζ'. — Ὀλυμπιον. XIV. — Νεμεονικ. II. — Νεμεονικ. IV. — Παιᾶν. XI. — *Fragm. Diθύραμβοι*. No 63.—64.—65.

Πρβλ. ΠΙΝΔΑΡΟΥ, *Carmina cum Fragmentis. Recogn. C. M. BOWRA. Editio altera, Oxonii 1951.*

Ὁμοίως Πρβλ. ΠΙΝΔΑΡΟΥ, *Carmina cum Fragmentis. Krit. Ausg. v. ALEX. TURYN, München 1952.*

Πρβλ. ΠΙΝΔΑΡΟΥ, Ἐπίνικοι, Εἰς ἐλευθέραν ῥυθμικὴν μετάφρασιν, ὑπὸ ΒΟΡΕΑ, ΘΕΟΦΙΛΟΥ, Τόμος πρῶτος, Ὀλυμπιονῆκαι, Ἐν Ἀθήναις 1949⁴. — Τόμος δεύτερος, Πυθιονῆκαι, 1949⁴. — Τόμος τρίτος, Ἰσθμιονῆκαι, 1950⁴. — Τόμος τέταρτος, Νεμεονῆκαι, 1950⁴.

τὴν σωματικὴν καὶ ψυχικὴν ἐξέλιξιν καὶ τὴν ἐν γένει ἰδιοσυστασίαν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν¹.

Ἐπὶ τῇ βάσει μακρῶν καὶ εὐστόχων παρατηρήσεων ὁ Ἱπποκράτης καθορίζει τὰς ἐπιδράσεις, τὰς ὁποίας ἀσκεῖ τὸ κλίμα, ἢ ἰδιοσυστασία τοῦ ἐδάφους, ἢ ἐναλλαγὴ τῶν ὥρῶν τοῦ ἔτους καὶ τῶν ἀνέμων, ἢ ποιότης τῶν ὑδάτων, ὁ φυτικὸς καὶ ζωϊκὸς κόσμος καθόλου ἐκάστης χώρας, ὁ τρόπος τῆς ζωῆς τῶν κατοίκων ἐπὶ τὸν χαρακτῆρα καθόλου τοῦ λαοῦ, ἐπὶ τὴν κατάστασιν τῆς υἰείας του, ἐπὶ τὰς φυσικὰς του κλίσεις, ἐπὶ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, ἐπὶ τὴν μορφήν τοῦ πολιτεύματος, ἐπὶ τὴν διαιώνισιν τοῦ γένους καὶ τὸν καθόλου κοινωνικὸν βίον.

Τὸ φυσικὸν περιβάλλον δηλονότι, κατὰ τὸν Ἱπποκράτη, δὲν εἶναι αἰτία μόνον τῆς σωματικῆς διαπλάσεως τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχικῶν αὐτῶν ἰδιορρυθμιῶν.

1. ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων. Ἔκδ. Κοραῆ. Ἐν Παρισίοις 1816.

Ἔκδ. μετὰ ἀγγλικῆς μεταφράσεως ὑπὸ W. H. S. JONES.—HIPPOCRATES. Ed. W. H. S. JONES. London 1923, Τόμ. Α΄. σ. 70 κ. ἐξ. The LOEB classical Library.

Ὁμοίως πρβλ. ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων. Ἐν HIPPOCRATIS, Opera. Ed. I. L. HEIBERG.—I. MEWALDT—E. NACHMANSON—H. SCHONE, *Corpus Medicorum Graecorum*, Bd. I, 1. Leipzig 1927, Teubner.

Πρβλ. ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, Τὰ Ἄπαντα, Ἀρχ. Κείμε., Μετάφρ. καὶ σχμ. ὑπὸ Γ. Κ. ΠΟΥΡΝΑΡΟΠΟΥΛΟΥ, Βιβλιοθ. Παπύρου, Ἐν Ἀθήναις 1938, Τόμ. Α΄, σ. 62 κ. ἐξ. Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων, Τόμ. Β΄ σελ. 106 κ. ἐξ.

Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ἱπποκράτους κατὰ τὸν ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ ΚΟΥΖΗΝ, Ἱστορία τῆς Ἰατρικῆς, σελ. 110, θέτει τὴν κρηπίδα τῆς Ἱστορικῆς Γεωγραφίας καὶ τῆς Ὑγιεινῆς.

Πρβλ. DILLER H., Die Überlieferung der hippokratischen Schrift, Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων. *Philologus*, Suppl. XXIII, 3, 1932.

Οὕτως ἡ τ ρ α χ ε ῖ α ὄ ρ ε ι ν ῆ χ ῶ ρ α, ἥτις ἐκτείνεται εἰς ὑψηλὰς περιοχὰς καὶ εἶναι ἄδενδρος καὶ εὐῦδρος καὶ ἔνθα αἱ καιρικαὶ μεταβολαὶ τῶν ἐποχῶν διαφέρουσι τὰ μάλιστα, συντελεῖ ὥστε τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων νὰ καθίστανται ὑψηλόκορμα καὶ νὰ προσαρμόζονται καλῶς εἰς τὰς σκληραγωγίας καὶ τὰς λοιπὰς ἀνδρικὰς ἀρετὰς καὶ νὰ ἔχωσιν ἀνεπτυγμένον τὸ ἄγριον καὶ θηριῶδες.

Αἱ κ ο ι λ ἄ δ ε ς, οἱ λ ε ι μ ῶ ν ε ς καὶ τὰ πνιγηρὰ καθόλου β α θ ῦ π ε δ α, ἔνθα πνέουσιν ἄνεμοι θερμοὶ μᾶλλον παρά ψυχροὶ καὶ τὰ ὕδατα καθόλου εἶναι θερμά, συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ μὴ εἶναι τὰ σώματα οὔτε ὑψηλά, οὔτε εὐ-

Πρβλ. καὶ POHLENZ, MAX, Hippokrates und die Begründung der wissenschaftlichen Medizin. Berlin 1938.

Ὡς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ ΕΡΩΤΙΑΝΟΥ, Γραμματικοῦ καὶ ἱατροῦ τοῦ 1ου μ. Χ. αἰῶνος (π. 60 μ. Χ), ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ «Τῶν παρ' Ἱπποκράτει λέξεων συναγωγή», τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ἱπποκράτους ἐφέρετο κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον «Περὶ ὥρῶν καὶ τόπων».

Πρβλ. ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, Περὶ ὥρῶν καὶ τόπων, Εἰσαγ. Ἄρχ. κείμε. Μετάφρ. ὑπὸ Κ. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ἀθῆναι 1952.

Πρβλ. καὶ DEICHGRÄBER, K., Die Stellung des griechischen Arztes zur Natur, *Die Antike*, 15 (1939) σελ. 116 κ. ἔξ.

KEUS, A., Über philosophische Begriffe und Theorien in den hippokratischen Schriften. 1914.

RUEST, A., Monographie der Sprache des hippokratischen Traktates, Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων. Freiburg i. d. Schweiz. 1952.

Ὅμοίως Πρβλ. DILLER, H., Hippokratische Medizin und attische Philosophie. *Hermes*, LXXX (1952) σελ. 385 κ. ἔξ.

Πρβλ. καὶ PHOCAS, E., L'hydrothérapie et la climatologie médicales dans l'œuvre hippocratique : *Rapports du IIe Congrès international de médecine hippocratique*. Paris 1953 σελ. 163 κ. ἔξ.

POURNAROPOULOS, G. C. Étude comparée entre la médecine hippocratique, la médecine de Papyrus égyptiens et la médecine des Vedas de l'Inde. *Rapports du IIe Congrès intern. d. méd. hippocr.* Paris 1953, σελ. 21 κ. ἔξ.

Πρβλ. καὶ VERDENIUS, W. J., Notes on Hippocrates Airs Waters Places. By J. V., *Mnemosyne*, IV, VIII (1955) σελ. 14 κ. ἔξ.

γραμμα, ἀλλὰ νὰ καθίστανται οἱ ἄνθρωποι παχύσαρκοι καὶ μελανότριχες καὶ μελαχροinoὶ μᾶλλον παρὰ λευκοὶ καὶ χολώδους μᾶλλον κράσεως παρὰ φλεγματώδους. Οἱ ἄνθρωποι οἱ ὑφιστάμενοι τὰς ἐπιδράσεις τῶν τοποθεσιῶν τῶν κοιλάδων δὲν κέκτηνται ἔμφυτον τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν ἀντοχὴν εἰς καμάτους, ἀλλ' ὅμως δύνανται νὰ καλλιεργήσωσι τὰς ἀρετὰς ταύτας διὰ τοῦ ἔθους. Ἐὰν ὑπάρχωσι ποταμοὶ εἰς τὰ ὡς ἄνω μέρη καὶ παρασύρῳσιν ἐκ τοῦ ἐδάφους τὰ στάσιμα καὶ τὰ ὄμβρια ὕδατα, τότε οἱ ἄνθρωποι εἶναι ὑγιεῖς καὶ ἀνθηροῦ χρώματος· ἐὰν ὅμως δὲν ὑπάρχωσι ποταμοί, ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι πίνουσιν ὕδατα στάσιμα καὶ ἐλώδη, τότε οὗτοι καθίστανται προγᾶστορες καὶ πάσχουσιν ἐκ μεγαλοσπληνίας.

Ὅταν ἡ χώρα εἶναι ὑψηλὴ καὶ λεία καὶ πνέωσι πολλοὶ ἄνεμοι καὶ ὑπάρχουσι καὶ ὕδατα πολλά, ἐκεῖ οἱ ἄνθρωποι καθίστανται ὑψηλοί, ὁ δὲ χαρακτήρ των εἶναι ὀλιγώτερον θαρραλέος καὶ περισσότερον πρᾶος.

Ἡ λεπτὴ καὶ ἄδενδρος καὶ ἄνυδρος χώρα, ἐνθα αἱ μεταβολαὶ τῶν ἐποχῶν δὲν εἶναι εὐκρατοί, συντελεῖ εἰς τὸ νὰ ἔχωσιν οἱ ἄνθρωποι σκληρὰ καὶ ἔντονα· χαρακτηριστικὰ, νὰ εἶναι περισσότερον ξανθοὶ παρὰ μαῦροι, κατὰ δὲ τὸ ἦθος καὶ τὰς ὁρμὰς νὰ εἶναι αὐθάδεις καὶ ἰσχυρογνώμονες.

Γενικῶς ὅπου αἱ μεταβολαὶ τῶν ἐποχῶν εἶναι συχνότεραι καὶ μεγαλύτεραι ἐκεῖ καὶ τὰ σώματα καὶ τὰ ἦθη καὶ αἱ φύσεις τῶν ἀνθρώπων διαφέρουσι τὰ μάλιστα.

Αἱ μεταβολαὶ τῶν ἐποχῶν μάλιστα ἀσκοῦσιν ἐπιδράσεις ἐπὶ τοῦ ἐμβρύου¹.

1. ΠΙΠΙΟΚΡΑΤΟΥΣ, Περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων, 23, « αἱ γὰρ φθοραὶ πλείονες ἐγγίγνονται τοῦ γόνου ἐν τῇ συμπήξει ἐν τῇσι μεταλλαγῆσι τῶν ὡρέων πυκνῆσιν ἐούσησιν ἢ ἐν τῇσι παραπλησίησι καὶ ὁμοίησι ».

Ὅμοίως καὶ ἀναλόγως τῆς ποιότητος τοῦ ἐδάφους διάφορος ἕκασταχοῦ εἶναι καὶ ἡ κατασκευὴ τοῦ σώματος τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ συμπεριφορὰ αὐτῶν.

Πράγματι ἡ παχεῖα καὶ μαλθακὴ χώρα, ἐνθα ὑπάρχουσι πολλὰ ὕδατα, ἅτινα εὐρίσκονται εἰς μικρὸν βάθος τοῦ ἐδάφους οὕτως, ὥστε κατὰ τὸ θέρος μὲν νὰ εἶναι θερμά, κατὰ τὸν χειμῶνα δὲ ψυχρά, καὶ ἥτις εἶναι εὐκρατος ὡς πρὸς τὰς ἐναλλαγὰς τῶν ἐποχῶν, συντελεῖ εἰς τὸ νὰ εἶναι οἱ ἄνθρωποι παχύσαρκοι καὶ ἄτονοι καὶ πλαδαροὶ καὶ ἀσκληραγώγητοι καὶ κακῆς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ψυχικῆς διαθέσεως. Ἐνταῦθα ἐγγεννᾶται κλίσις πρὸς τὴν ῥαθυμίαν καὶ τὴν ὑπνηλίαν, οἱ ἄνθρωποι δὲν εἶναι προσφεεῖς πρὸς τὰς τέχνας, οὐδ' ἔχουσιν ὀξεῖαν ἀντίληψιν.

Ἡ ἄδενδρος καὶ ἄνυδρος καὶ τραχεῖα χώρα καταπονεῖται ὑπὸ τοῦ χειμῶνος καὶ κατακαίεται ὑπὸ τοῦ ἡλίου. Ἐκεῖ οἱ ἄνθρωποι εἶναι σκληροί, ἰσχυροί, μεῖσχυρὰς ἀρθρώσεις, δυνατοὶ καὶ δασεῖς, ἔτι δὲ εἶναι συμφυῆς εἰς αὐτοὺς ἡ φιλεργία καὶ ἡ εὐφυΐα καὶ ἡ ἐγερσιμότης. Ὡς πρὸς τὸν χαρακτῆρα εἶναι ἰσχυρογνώμονες καὶ κατὰ τὰς ῥοπὰς εἶναι μᾶλλον ἀγριωποὶ παρά πρᾶοι καὶ εὐφυέστεροι καὶ καταλληλότεροι εἰς τὰς τέχνας καὶ γενναῖοι εἰς τὰ πολεμικά.

«Μέγισται μὲν οὖν εἰσιν αὗται τῆς φύσεως αἱ διαλλαγαί· ἔπειτα δὲ καὶ ἡ χώρα ἐν ἧ ἄν τις τρέφεται καὶ τὰ ὕδατα· εὐρήσεις γὰρ ἐπὶ τὸ πλῆθος τῆς χώρας τῆ φύσει ἀκολουθέοντα καὶ τὰ εἴδεα τῶν ἀνθρώπων καὶ τοὺς τρόπους... καὶ τᾶλλα τὰ ἐν τῇ γῇ φυόμενα πάντα ἀκόλουθα εἶναι ἐν τῇ γῇ. Αἱ μὲν ἐναντιώταται φύσιές τε καὶ ἰδέαι ἔχουσιν οὕτως· ἀπὸ δὲ τούτων τεκμαιρόμενος τὰ λοιπὰ ἐνθυμέσθαι καὶ οὐχ ἁμαρτήσῃ»¹.

1. ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, Ἐνθ. ἄνωτ., 24.

Οὕτω χωρεῖ ὁ Ἴπποκράτης εἰς ἑρμηνείαν τῶν διακρίσεων μεταξύ *Εὐρωπαϊῶν* καὶ *Ἀσιανῶν*.

Οἱ *Αἰγύπτιοι*, οἵτινες οἰκοῦσι θερμὸν τόπον, παρίστανται ὡς λίαν γόνιμος λαός, ὑποκείμενοι εἰς φιληδονίαν λόγῳ τοῦ θερμοῦ τῆς χώρας αὐτῶν.

Οἱ *Σκύθαι*, ἀκριβοῦς ἔνεκα τοῦ ψυχροῦ κλίματος αὐτῶν εἶναι ψυχροὶ καὶ δυσχερῶς καὶ ἀθύμως πρὸς τὰς ἡδονὰς ἔχουσι¹.

«Τὸ δὲ λοιπὸν γένος τὸ ἐν *Εὐρώπῃ* — λέγει ὁ Ἴπποκράτης — διάφορον αὐτὸ ἐνωτῶ ἔστι καὶ κατὰ τὸ μέγεθος καὶ κατὰ τὰς μορφάς, διὰ τὰς μεταλλαγὰς τῶν ὥρέων, ὅτι μεγάλαι γίνονται καὶ πυκναί, καὶ θάλπεά τε ἰσχυρὰ καὶ χειμῶνες καρτεροὶ καὶ ὄμβροι πολλοὶ καὶ αἶτις αἰχμοὶ πολυχρόνιοι καὶ πνεύματα, ἐξ ὧν μεταβολαὶ πολλαὶ καὶ παντοδαπαί»².

Οὕτως, αἱ ἐξωτερικαὶ συνθῆκαι, τὸ φυσικὸν περιβάλλον καθόλου, κατὰ τὸν Ἴπποκράτη, καθορίζουσι τὴν σωματικὴν καὶ ψυχικὴν ἰδιορρυθμίαν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν.

Πλὴν ἀλλ' ὅμως ὁ Ἴπποκράτης δὲν περιπίπτει εἰς ἄκραν μονομέρειαν, διότι παρὰ τὸ φυσικὸν περιβάλλον παραδίδει ὅτι καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ διάρθρωσις ἐκάστης *Πολιτείας*, τὰ τοπικὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, μάλιστα δὲ οἱ *Νόμοι* ἀσκοῦσιν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ψυχικὴν διαμόρφωσιν τῶν ἀνθρώπων.

«Διὰ τοῦτό εἰσι μαχιμώτεροι οἱ τὴν *Εὐρώπην* οἰκέοντες, καὶ διὰ τοὺς νόμους, ὅτι οὐ βασιλεύονται ὡσπερ οἱ *Ἀσιηνοί*. Ὅκον γὰρ βασιλεύονται, ἐκεῖ ἀνάγκη δειλοτάτους εἶναι εἴρηται δέ μοι καὶ πρότερον· αἱ γὰρ ψυχαὶ δεδούλωνται καὶ οὐ βούλωνται παρακινδυνεύειν ἐκόντες εἰκῆ ὑπὲρ

1. ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, "Ενθ. ἀνωτ., 12. — 13. — 16. — 17. — 18 κ. ἐξ.

2. ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, "Ενθ. ἀνωτ., 23.

ἀλλοτρίας δυνάμιος· οἱ δὲ αὐτόνομοι ὑπὲρ ἑωυτῶν γὰρ τοὺς κινδύνους αἰρεῦνται καὶ οὐκ ἄλλων προθυμεῦνται ἐκόντες καὶ ἐς τὸ δεινὸν ἔρχονται· τὰ γὰρ ἀριστεῖα τῆς νίκης αὐτοὶ φέρονται. Οὕτως οἱ νόμοι οὐχ ἤκιστα τὴν εὐψυχίην ἐργάζονται»¹.

* * *

Ὁ ΠΛΑΤΩΝ (427 – 347 π.Χ.) ἐξυμνεῖ τὴν κλιματολογικὴν μεσότητα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου² καὶ ὁμολογεῖ ὅτι ὁ τόπος οὗτος, ἔνεκα τῆς φύσεως αὐτοῦ εἶναι μέσος καὶ ἐπομένως εἶναι ἄριστος πρὸς ἀρετὴν, ἀσκεῖ δηλαδὴ ἐπίδρασιν εὐεργόν πρὸς ἀρετὴν.

«Τόδε γε μὴν διανοηθῆναι χρὴ πάντ' ἄνδρα Ἕλληνα, ὡς τόπον ἔχομεν τὸν τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἀρετὴν ἐν τοῖς σχεδὸν ἄριστον· τὸ δ' ἐπαινετὸν αὐτοῦ χρὴ λέγειν ὅτι μέσος ἂν εἴη χειμῶνων τε καὶ τῆς θερινῆς φύσεως, ἢ δ' ὑστεροῦσα ἡμῖν εἰς τὸ θερινὸν φύσις τοῦ περὶ τὸν ἐκεῖ τόπον, ὅπερ εἵπομεν, ὕστερον αὐτοῖς παραδέδωκε τὸ τούτων τῶν Θεῶν τοῦ κόσμου κατανόημα»³.

1. ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ, Ἐνθ. ἀνωτ., 23.

2. ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, Κ., Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν σχέσει πρὸς τὴν γεωγραφικὴν διαμόρφωσιν καὶ τὸ κλίμα τῆς Ἑλληνικῆς χώρας. Ἑλληνισμὸς 1 (1898) σελ. 69 κ. ἐξ.

MYRES, JOHN, L., Geographical History in Greek Lands. Oxford 1953.

SCHRÖDINGER, ERWIN, Nature and the Greeks. Cambridge 1954.

3. ΠΛΑΤΩΝ. Ἐπινομίς 987 D.

Πρβλ. PLATON, Oeuvres Complètes. Tome XII. Deuxième Partie.—Epinomis. Texte établi. et trad. par ÉDOUARD DES PLACES, Coll. G. BUDÉ, Paris, Les Belles Lettres 1951.

Πρβλ. καὶ PLATONIS OPERA. Recogn. JOHANNES BURNET. Tomus V. Oxonii 1952.

Τὸ φιλομαθές τοῦ Ἑλληνοσ ἀποδίδει ὁ Πλάτων εἰς τὴν ἰδιορρυθμίαν τοῦ ἑλληνικοῦ τόπου, ὡς ἐπίσης εἰς τὴν εὐκρασίαν τῶν ὠρῶν ἐν αὐτῷ τὸ ὅτι φρονιμωτάτους τοὺς ἄνδρας ἀπεργάζεται.

Ἐπίσης τὸ θυμοειδές τῶν βορείων λαῶν ἀνάγει καὶ ἀποδίδει εἰς τὰς ἰδιορρυθμίας τοῦ κατὰ τὴν Θράκην καὶ Σκυθικὴν, τοῦ ἄνω καθόλου τόπου, καὶ τὸ φιλοχρήματου τῶν Φοινίκων καὶ τῶν Αἰγυπτίων εἰς τὰς ἰδιορρυθμίας τοῦ τόπου αὐτῶν¹.

Ἀλλὰ παρὰ τοὺς ὅρους τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, ὡς θὰ ἐκθέσωμεν κατωτέρω, ὁ Πλάτων ἐξήτασε καὶ τοὺς ἄλλους πραγματικούς συντελεστάς τῆς διαμορφώσεως τῶν ἀτόμων καὶ τῶν πολιτειῶν.

Ἐν τοῖς «Νόμοις» παρατηρεῖ ὅτι ἕκαστος τόπος ἔχει χρεῖαν ἰδίῳ Νόμῳ ἀρμοζόντων τῇ φύσει αὐτοῦ, διότι ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης ἢ τοιαύτης φύσεως τοῦ τόπου εἶναι ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη σωματικὴ καὶ ψυχικὴ ἰδιορρυθμία τοῦ λαοῦ, πρὸς ἣν πρέπει νὰ προσιδιάζωσιν οἱ Νόμοι.

«Μηδὲ τοῦθ' ἡμᾶς λανθανέτω περὶ τόπων, ὡς οὐκ εἰσὶν ἄλλοι τινὲς διαφέροντες ἄλλων τόπων πρὸς τὸ γεννᾶν ἄνθρώπους ἀμείνους καὶ χεῖρους, οἷς οὐκ ἐναντία νομοθετητέον· οἱ μὲν γέ που διὰ πνεύματα παντοῖα καὶ δι' εἰλήσεις ἀλλόκοτοί τ' εἰσὶ καὶ ἐναίσιοι αὐτῶν, οἱ δὲ δι' ὕδατα, οἱ δὲ καὶ διὰ ταύτην τὴν ἐκ τῆς γῆς τροφήν ἀναδιδούσαν, οὐ μόνον τοῖς σώμασιν ἀμείνω καὶ χείρω, ταῖς δὲ ψυχαῖς οὐχ ἥττον δυναμένην πάντα τὰ τοιαῦτα ἐμποιεῖν· τούτων δ' αὖ πάντων μέγι-

Πρβλ. καὶ PADIS, N., Plato and psychosomatic medicine. *Transact. and Studies of the College of Physicians of Philadelphia*. XIX, 1952, σελ. 127 κ. ἐξ.

1. ΠΛΑΤΩΝ. Πολιτεία Δ. 435 Ε.—Τίμαιος 24 C.

Πρβλ. PLATONIS OPERA. Recogn. JOANNES BURNET. Tomus IV. Oxonii 1954.

στον διαφέρουεν ἄν τόποι χώρας, ἐν οἷς θεία τις ἐπίπνοια καὶ δαιμόνων λήξεις εἶεν, τοὺς αἰὲ κατοικιζομένους ἴλεω δεχόμενοι καὶ τοῦναντίον»¹.

* * *

Ὁ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ (384–322 π.Χ.) ἐξήτασεν ὡσαύτως τὴν κλιματολογικὴν μεσότητα τῆς Ἑλλάδος ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τοὺς ψυχροὺς τόπους τῆς Εὐρώπης καὶ τοὺς θερμοὺς τῆς Ἀσίας, θεωρεῖ δὲ τὴν ὅλην ψυχικὴν καὶ σωματικὴν συγκρότησιν τῶν ἐθνῶν ὡς ἀποτελεσματῆς κλιματολογικῆς καταστάσεως τῶν τόπων² καὶ τῶν κατ' ἀκολουθίαν διαρκῶν ἐπιδράσεων αὐτῆς καὶ ὁμολογεῖ ὅτι ἐκ τῆς κλιματολογικῆς μεσότητος τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου ἐρμηνεύεται ἡ τε ἁρμονικὴ συνύπαρξις παρὰ τοῖς Ἑλλησι τῶν προτερημάτων

1. ΠΛΑΤΩΝ. Νόμοι E 747 D.

Πρβλ. PLATON, Oeuvres complètes. Tome XI. (1re partie—2ème partie) Les Lois. Texte établi. et trad. par ÉDOUARD DES PLACES. Introduction de AUGUSTE DIÈS et LOUIS GERNET. Coll. G. BUDÉ, Paris, Les Belles Lettres 1951.

Πρβλ. καὶ MÜLLER, GERHARD, Studien zu den platonischen NOMOI. Zetemata. Monogr. z. klass. Altertumsw. H. 3, München 1951.

VANHOUTTE, M., La philosophie politique de Platon dans les Lois. Biblioth. philosoph. de Louvain No 14. Louvain 1954.

ΒΟΥΡΒΕΡΗ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ, Ἡ προέλευσις τῶν Νόμων κατὰ Πλάτωνα. Ἀκτῖνες 1954, τεύχ. 147, σελ. 3 κ. ἐξ.

2. Πρβλ. ΑΡΙΣΤΟΤ. Φυσικ. 210 β, 32 « τὶ δέ ποτ' ἐστὶν ὁ τόπος, ᾧδ' ἂν γένοιτο φανερόν. λάβωμεν δὲ περὶ αὐτοῦ ὅσα δοκεῖ ἀληθῶς καθ' αὐτὸ ὑπάρχειν αὐτῷ. ἀξιοῦμεν δὴ τὸν τόπον εἶναι πρῶτον μὲν περιέχον ἐκεῖνο οὗ τόπος ἐστί, καὶ μηδὲν τοῦ πράγματος εἶναι, ἔτι τὸν πρῶτον τόπον μήτ' ἐλάττω μήτε μείζω, ἔτι ἀπολείπεσθαι ἐκάστων καὶ χωριστὸν εἶναι, πρὸς δὲ τούτοις πάντα τόπον ἔχειν τὰ ἄνω καὶ κάτω, καὶ φέρεσθαι φύσει καὶ μένειν ἐν τοῖς οἰκείοις τόποις ἕκαστον τῶν σωμάτων, τοῦτο δὲ ποιεῖν ἢ ἄνω ἢ κάτω ».

τῶν Εὐρωπαίων καὶ τῶν Ἀσιανῶν καὶ αἱ μεταξὺ αὐτῶν τούτων τῶν Ἑλλήνων διαφοραί.

« Τὰ μὲν γὰρ ἐν τοῖς ψυχροῖς τόποις ἔθνη καὶ τὰ περὶ τὴν Εὐρώπην θυμοῦ μὲν ἔστι πλήρη, διανοίας δὲ ἐνδεέστερα καὶ τέχνης· διόπερ ἐλεύθερα μὲν διατελεῖ μᾶλλον, ἀπολίτευτα δὲ καὶ τῶν πλησίον ἄρχειν οὐ δυνάμενα.

Τὰ δὲ περὶ τὴν Ἀσίαν διανοητικὰ μὲν καὶ τεχνικὰ τὴν ψυχὴν, ἄθυμα δὲ· διόπερ ἀρχόμενα καὶ δουλεύοντα διατελεῖ.

Τὸ δὲ τῶν Ἑλλήνων γένος ὥσπερ μεσεύει κατὰ τοὺς τόπους, οὕτως ἀμφοῖν μετέχει καὶ γὰρ ἐνθυμόν καὶ διανοητικόν ἐστίν· διόπερ ἐλεύθερόν τε διατελεῖ καὶ βέλτιστα πολιτευόμενον καὶ δυνάμενον ἄρχειν πάντων, μιᾶς τυγχάνον πολιτείας.

Τὴν αὐτὴν δ' ἔχει διαφορὰν καὶ τὰ τῶν Ἑλλήνων ἔθνη καὶ πρὸς ἄλληλα· τὰ μὲν γὰρ ἔχει τὴν φύσιν μονόκωλον, τὰ δὲ εὖ τε κέκροται πρὸς ἀμφοτέρας τὰς δυνάμεις ταύτας »¹.

Τὰ περὶ τῶν ἐπιδράσεων τῆς φύσεως θεωρήματα καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ ὀρολογία τοῦ Ἀριστοτέλους ἐγένοντο διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἀέναος πηγὴ, ἰδίᾳ τῶν ἐπιστημόνων ἐκείνων, οἵτινες δὲν εὕρισκον ἐπαρκεῖς τὰς ὑλιστικὰς καὶ μηχανικὰς θεωρίας πρὸς ἐρμηνείαν τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς.

* * *

Ἄλλὰ καὶ ὁ ΞΕΝΟΦΩΝ (π. 430–354 π.Χ.) καὶ ὁ ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ (π. 372–287 π.Χ.) καὶ ὁ ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ (π. 276–196 π.Χ.) καὶ ὁ ΠΟΛΥΒΙΟΣ (201–120 π.Χ.) καὶ ὁ ΔΙΟΔΩΡΟΣ ὁ ΣΙΚΕΛΙΩΤΗΣ (90–20 π.Χ.) καὶ ὁ ΣΤΡΑΒΩΝ (63 π.Χ. – 19 μ.Χ.)² καὶ ὁ

1. ΑΡΙΣΤΟΤ. Πολιτ. Δ. 7. 1327 β, 23 κ. ἐξ.

Πρβλ. ARISTOTELES, Politik und Staat der Athener. Hrsg. von OLOF, GIGON, Zürich 1955.

2. ΣΤΡΑΒΩΝ. II, 121.– 126. « Ἡ μὲν οὖν Εὐρώπη πολυσχημοεστίατη πασῶν ἐστίν, . . . καὶ πρὸς ἀρετὴν ἀνδρῶν εὐφυ-

ΓΑΛΗΝΟΣ (131 – 201 μ.Χ.) παρέχουσι πολύτιμα διδάγματα περὶ τῶν ἐπιδράσεων τῆς περιβαλλούσης φύσεως ¹.

* * *

Ἐπὶ τούτοις ² ὁ ἐκκλησιαστικὸς συγγραφεὺς ΕΥΣΕΒΙΟΣ (π. 265 – 340) διδάσκει, ὅτι ἡ λεπτότης τοῦ ἀέρος χώρας τινὸς εἶναι αἰτία ἀκονήσεως τῆς διανάσας τῶν κατοίκων.

Ἐν ταῖς βαρβαρικαῖς χώραις ὁ νοῦς ἢ ἐλάχιστα ἢ οὐδόλως ἀναπτύσσεται, διότι αἱ ἐπάλληλοι καὶ συνεχεῖς ἀναθυμιάσεις ἐκ τῆς γονίμου γῆς καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ὑδάτων ἐμποδίζουσι τὴν ἀκόνησιν αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἀέρος, ἔτι δὲ διότι ἡ φύσις παρακαλεῖ ἐπὶ τὴν μαλθακότητα.

εστάτη καὶ πολιτειῶν, καὶ ταῖς ἄλλαις πλεῖστον μεταδεδωκυῖα τῶν οἰκείων ἀγαθῶν».

Πρβλ. ΣΤΡΑΒΩΝΟΣ, Γεωγραφικά. Recogn. AUGUSTUS MEINEKE. Ed. Ster. Teubner.— Πρβλ. καὶ ANASTOS, M. V., Pletho and Strabo on the habitability of the torrid zone. *Byzant. Zeitschr.* XLIV (1951) σελ. 7 κ. ἔξ.

Περὶ τῶν διδαγμάτων τοῦ Στράβωνος, τοῦ Ξενοφῶντος, τοῦ Θεοφράστου καὶ τῶν ἄλλων θὰ πραγματευθῶμεν ἄλλαχοῦ.

1. Περὶ τοῦ κλίματος καὶ τῶν ἐπιδράσεων αὐτοῦ, πρβλ.

DICKS, D. R., The κλίματα in Greek Geography. *The Classical Quarterly*. XLIX, New Series, Vol. V (1955) σελ. 248 κ. ἔξ.— 255.

DILLER, AUBREY, Geographical Latitudes in Eratosthenes, Hipparchus and Posidonius. *Klio* 27 (1934) σελ. 258 – 269.

HONIGMANN, ERNST, Die sieben Klimata und die πόλεις ἐπίσημοι. Eine Untersuchung zur Geschichte der Geographie und Astrologie im Altertum und Mittelalter. Heidelberg 1929.

SCHWARZBACH, MARTIN, Das Klima der Vorzeit. Eine Einführung in die Paläoklimatologie. Stuttgart 1950.

2. Ἄξια λόγου διδάγματα περὶ τῶν ἐπιδράσεων τῆς περιβάλλου-

Ἡ λεπτότης τοῦ ἀέρος¹ συντείνει εἰς τὴν ἀνύψωσιν τοῦ νοῦ καὶ ἐπομένως εἰς τὴν πνευματικὴν γονιμότητα.

Ἐντεῦθεν, διδάσκει ὁ ΕΥΣΕΒΙΟΣ, κατὰ τοῦτο διαφέρει ἡ Ἑλλάς ἀπὸ τῶν ἄλλων τότε βαρβαρικῶν χωρῶν, ὅτι δηλαδὴ καίτοι εἶναι λυπρὰ καὶ ἄγονος, ἐν τούτοις διὰ τὴν λεπτότητα τοῦ ἀέρος τοῦ τόπου αὐτῆς κατ' ἐξοχὴν ἀνθροπογονεῖ καὶ ἐνῶ αἱ ἄλλαι χῶραι πλεονεκτοῦσιν ἔνεκα τῶν τροφῶν καὶ τῆς εὐκαρπίας αὐτῶν, ἡ Ἑλλάς ὑπερέχει, διότι ἡ χώρα αὐτῆς ξηρὰ οὖσα συντελεῖ εἰς τὴν γένεσιν ψυχῶν σοφωτάτων καὶ ἀρίστων καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ λογισμοῦ, ὅστις οἰκειοῦται τῆς ἐπιστήμης.

σης φύσεως εὐρίσκομεν εἰς τοὺς Λατίνους συγγραφεῖς οἱοὶ οἱ M. TERENTIUS VARRO (116 – 27 π. X.), ὁ M. TULLIUS CICERO (106 – 43 π. X.), ὁ T. LUCRETIUS CARUS (97 – 55 π. X.), ὁ GAIUS SALLUSTIUS CRISPUS (86 – π. 35 π. X.), ὁ L. ANNAEUS SENECA (4 π. χ. – 65 μ. X.), ὁ FLORUS (2 μ. X. αἰ.) κ. ἄλλ., ὡς ἐπίσης εἰς τοὺς πατέρας τῆς Ἐκκλησίας, τὸν ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΝ (π. 160 – 240 μ. X.), τὸν ΑΓΙΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΙΝΟΝ (354 – 430 μ. X.), ἔτι δὲ καὶ παρὰ τῷ THOMAS VON AQUINO (1225 – 1274 μ. X.). Περὶ τούτων θὰ πραγματευθῶμεν ἀλλαχοῦ.

1. ΕΥΣΕΒΙΟΣ, Προπαρασκευὴ Εὐαγγελικὴ, VIII, 14. 673 B. Ed. E. H. GIFFORD. Oxford 1903.

Πρβλ. νεωτ. ἔκδ. EUSEBIUS, Werke. VIII, Die Praeparatio Evangelica. Hrsg. von K. MRAS, *Die griech. christl. Schriftsteller der ersten drei Jahrh.* XLIII, 1. Berlin, 1954.

Πρβλ. καὶ MRAS, K., Zum Schluss der Praeparatio evangelica des Eusebius. *Wiener Studien*, LXVI (1953) σελ. 92 κ. ἑξ.

* * *

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων καταδεικνύεται, ὅτι οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐξήτασαν ἐν εὐρυτάτῃ ἐκτάσει καὶ θεμελιωδῶς τὰς ἐπιδράσεις, τὰς ὁποίας ἀσκεῖ ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν πολιτειῶν ἢ φύσις καὶ τὸ ποῖόν τοῦ ἐδάφους καὶ ἡ θέσις τῆς χώρας καὶ αἱ κλιματολογικαὶ συνθῆκαι καθόλου καὶ τὸ εἶδος τῶν ἀνέμων καὶ τῶν ὑδάτων καὶ αἱ ιδιορρυθμίαι αὐτῶν, ἦτοι τὸ φυσικὸν περιβάλλον καθόλου.

Οἱ Ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐθεώρουν ἀπαραίτητον, ἵνα πάντες γνωρίζωσι δι' ἀκριβείας ἕκαστος τὴν ἰδίαν αὐτοῦ χώραν καὶ τὰς ιδιορρυθμίας αὐτῆς κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς φύσιν καὶ τὴν ἐπίδοσιν αὐτῆς. Ὑπελάμβανον μάλιστα τοῦτο ὡς μάθημα οὐδενὸς ἔλαττον.

Ἐκ τῆς ἀκριβεστέρως ταύτης γνωριμίας καὶ μελέτης τοῦ τόπου, ἐπίστευον ὅτι καὶ τὰ ζητήματα τῆς ἀμύνης τῆς χώρας καὶ τὰ σχετικὰ πρὸς τὴν ἐπίδοσιν τοῦ τόπου καὶ τῆς ζωῆς τῆς πόλεως προβλήματα διακριβώνονται καὶ γεννᾶται ἀγάπη καὶ ἀναπτύσσεται ἰκανότης πρὸς ἐπιμέλειαν τοῦ τόπου οὕτως, ὥστε νὰ ἐπέρχηται «κόσμος» καὶ ὠφέλεια εἰς τὸν τόπον.

Ἐκ τῆς μελέτης ταύτης ἤχθησαν εἰς πολύτιμα συμπεράσματα καὶ διέγνωσαν τὰς ιδιορρυθμίας ἐκεῖνας τῶν ἐξωτερικῶν ὄρων τῆς φύσεως, αἵτινες ἀσκοῦσιν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν διάπλασιν αὐτοῦ καθόλου καθὼς καὶ ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πολιτείας.

Ὅμοίως διέγνωσαν καὶ διέκριναν τοὺς ὄρους ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἀσκοῦσι δυσμενεῖς ἐπιδράσεις ἐπὶ τὴν ζωὴν καὶ παρακωλύουσι τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου.

Τὰς ἰδιορρυθμίας ταύτας τοῦ φυσικοῦ χώρου καὶ τῆς κλιματολογικῆς αὐτοῦ θέσεως ἐπέτυχον νὰ ἀξιοποιήσωσι καὶ νὰ διαμορφώσωσι περαιτέρω διὰ τῆς ἰδρύσεως ἀλσῶν καὶ τεμενῶν, καὶ ἱερῶν καὶ Ἀκροπόλεων καὶ Τελεστηρίων καὶ Μαντείων καὶ Ἀσκληπιείων καὶ διὰ τῆς καταλλήλου διαρρυθμίσεως τῶν πόλεων καὶ τῶν οἰκήσεων.

Οὕτω τὸν βράχον τοῦ Κέκροπος διεμόρφωσαν καὶ ἀνήγειραν καὶ ἀνύψωσαν εἰς Ἀκρόπολιν δυναμένην νὰ παράσχη προστασίαν καὶ ἀσφάλειαν ἐν περιπτώσει ἐπιδρομῆς ἐχθρῶν, εἰς Ἀκρόπολιν τῆς Ἀθηνᾶς Νίκης, εἰς Ἀκρόπολιν τῆς Νίκης, εἰς Ἀκρόπολιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ κινουσαν τὴν ψυχὴν πρὸς ἀνάτασιν καὶ ἀναγωγὴν πρὸς τὸ Θεῖον καὶ λατρείαν τοῦ Θεοῦ.

Κατ' ἀκολουθίαν ὁ βράχος τοῦ Κέκροπος καθίσταται ὁ Ἱερός Βράχος, ὁ Βράχος τοῦ Καλοῦ καὶ τοῦ Ἀγαθοῦ, κυματοθραύστης πάσης ἀνθρωπίνης ἀμετρίας καὶ πάσης ἀνθρωπίνης κακίας, ὁ Βράχος τῆς Ἀρμονίας καὶ τοῦ Ὑψηλοῦ Μεγαλείου, ἡ Ἰδέα τοῦ Ἀγαθοῦ, ὁ Βράχος τῆς Παρθένου Σοφίας, ὁ Βράχος τῆς λατρείας παντὸς Ὑψηλοῦ καὶ Ὠραίου, ὁ Βράχος τῆς Ἀνατάσεως καὶ τῆς Σωτηρίας, ὁ Βράχος τῆς Λατρείας τοῦ Θεοῦ,

ὁ ὑπερουράνιος τόπος

ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἐκ τούτων καταδεικνύεται, ὅτι αἱ διαμορφώσεις αὗται ἐγένοντο οὕτως, ὥστε αἱ ἐπιδράσεις τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, αἱ μὲν δυσμενεῖς νὰ ἀποτρέπωνται κατὰ τὸ δυνατόν, ἢ νὰ παρατρέπωνται, αἱ δὲ πρόσφοροι νὰ ὀλοκληρώνονται ἐν τῇ εὐεργετικῇ αὐτῶν ἐνεργείᾳ πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ κατευθύνσει αὐτοῦ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ καὶ συνδημιουργίαν ἐν τῷ κόσμῳ, πρὸς ἀποτελέσειν τοῦ «κόσμου».